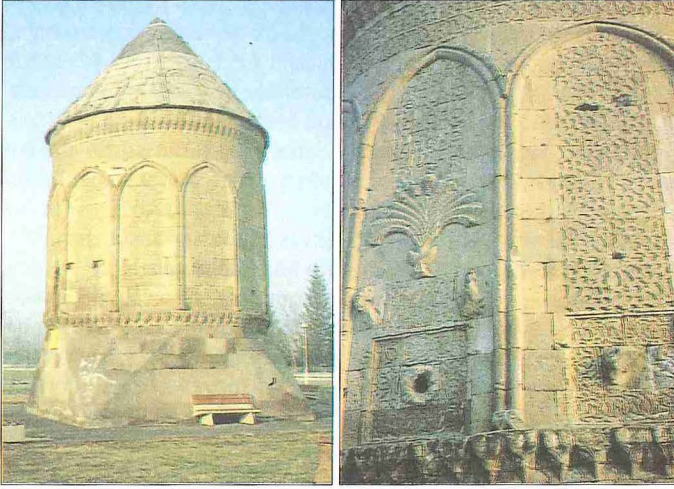

Döner
Kümbet ve
cephesindeki
taş süsleme
örnekleri -
Kayseri

Onikigen gövde içeriden yarım küre kubbe, dışarıdan konik külâh örtülü olup her cephesi, içlerinde geometrik motifli kabartmalar bulunan ve sivri kemerlerle biten kaval silme çerçeveli panolarla süslenmiştir. Panoların üzerinde biri bitkisel, diğeri geometrik motifli iki kabartma kuşağı, en üstte küçük mukarnaslarla bezeli bir bilezik yer alır. Gövdenin doğu ve batı yönlerinde birer pencere bulunmakta ve bunların demir parmaklıklarla kapatılmış oldukları görülmektedir. Pencere nişleri mukarnaslarla nihayetlenmekte ve sövelerin yanlarında iki küçük sütunçe, dışında da çepeçevre geometrik süslemeler yer almaktadır.

Kuzey yönündeki kapıya iki taraflı beş basamaktan oluşan bir merdivenle çıkarılır. İki yanı sütunçeli giriş nişinin üst kısmı mukarnaslı bir sivri kemerle sona erer. Kapının hemen üzerindeki dikdörtgen bir panoda ne oldukları anlaşılamayan iki kırık hayvan kabartması, onun üzerinde de beyaz taşla yazılarak palmetlerle bezeli sığ bir niş içine oturtulan kitâbe yer almaktadır. Kapının iki yanındaki yüzlerde, kare çerçeve içerisini dolduran rumî ve palmet bezemelerin üzerinde insan başı kabartmaları, daha yukarıda da hayat ağacı motifi dikkat çeker. Hayat ağacının üzerinde çift başlı kartal veya bir çift kuş kabartması varsa da alttaki insan başları gibi kırık vaziyettedir. Diğer cephelerdeki panoların hepsi birbirinin aynı geometrik süslemelerle doldurulmuştur.

Daire planlı olan iç mekânın girişin karşısına rastlayan kısmında tepesi mukarnaslı ince uzun bir mihrap yer almaktadır. Geometrik bezemeli bir bordürle çevrelenen mihrabın zeminin biraz yukarısından başlatılmış olduğu görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, II, 77-79; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularında Taş Tezyinatı*, Ankara 1966, s. 70; Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s. 77; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 165-166; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, Ankara 1986, s. 159-163; Mahmut Akok, "Kayseri'de Dört Mezar Anıtı", *Türk Etnografya Dergisi*, sy. 12, Ankara 1970, s. 21.

ÖZKAN ERTUĞRUL

DÖNGEN

Kırgızistan, Kazakistan
ve Özbekistan cumhuriyetlerinde oturan
Çinli müslümanlara verilen ad.

Moğol Hükümdarı Kubilay Han zamanında (1260-1294) Budist Tatar ve Moğollar'ın bir kısmının Müslümanlığı kabul etmesi üzerine bunlara "eski dininden dönmüş, ihtidâ etmiş" anlamında Döngen denilmiştir (Celâleddin Wang-Zin-Shan, II/2-4, s. 163). Döngen kelimesi Çince'de Tung-kan, Rus ve Batı kaynaklarında Tungan ve Dungan şeklinde geçer. Doğu Türkistan Türkleri bütün Çin müslümanlarına bu adı verirlerse de bunlar bugün daha çok Hui-hui veya Hui-tse adıyla anılmaktadır. Ayrıca Çin müslümanları Döngen adını kendileri için hakaret sayarlar (A, III, 414).

Döngen adı verilen Çinli müslümanların varlığı XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilinmekle beraber bunların kendilerinden söz ettirmeleri ve öne çıkmaları, 1862-1877 yılları arasında Çin'de Çing sülâlesinin zulmüne karşı ciddi bir siyasî ayaklanma içinde bulunmaları sebebiyle olmuştur. Çin'in yakın tarihinde önemli bir yere sahip olan ve 1862'de Shen-si'nin Weinan bölgesinde patlak veren Döngen ayaklanmaları, kısa zamanda

Kansu ve Doğu Türkistan'a kadar yayılarak 1864'te Kuça'da Döngen-Uygur Birleşik Hükümeti'nin kurulmasına imkân vermiş ve bir müddet sonra Doğu Türkistan bölgesi Döngenler'in idaresi altına girmiştir. Doğu Türkistan'da Çin ordusunda görevli Yâkub Bey adlı bir kumandan karışıklıklardan faydalanarak bağımsız bir devlet kurmuş ve Atalık Gazi unvanını almıştır. Bu devlet 1872'de İngiltere ve Rusya tarafından tanınmış, Sultan Abdülaziz de Yâkub Bey'e "emîrül'-ümerâ" unvanını vermiştir.

Fakat Döngenler ile Yâkub Bey rejimi arasında devam eden siyasî ve etnik anlaşmazlıklar yüzünden bu ayaklanmalar başarıya ulaşamadı. 1871'de İli bölgesi Rus askerlerince işgal edildi. Yâkub Bey'in ölümünden (1877) sonra Döngen isyanlarının şiddetle bastırılması üzerine 1877-1884 arasında Shensi, Kansu ve Doğu Türkistan'dan kaçan pek çok Döngen Orta Asya topraklarına sığınarak bugün yaşadıkları Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın muhtelif şehirlerine yerleştiler. 1877-1878 yıllarında, Mehmed Eyüb olarak tanınan Boyan Akhun liderliğindeki Döngenler'in Kansu'dan Yedisu'ya (Semireçye) gelmeleri en büyük göç hareketidir. Yedisu bölgesinde yerleşmiş olan Döngenler bugün pirinç, sebze, afyon çiçeği yetiştirmektedirler.

Günümüzde Döngenler'in çoğu Oş Çam-bul ile Przhaval şehirlerinde ve Fergana vadisinde yaşamakta olup toplam nüfusları 70.000 civarında tahmin edilmektedir (1979'da 51.694).

Döngenler'in konuştuğu, Kuzey Çince grubuna giren dilin Kansu ve Shensi olmak üzere başlıca iki lehçesi mevcuttur. Döngenler'in dilinde başta Türkçe olmak üzere Arapça ve Rusça gibi diğer dillerden giren pek çok kelime vardır. 1928'e kadar Arap alfabesini, bu tarihten 1953'e kadar Latin alfabesini kullanan Döngenlerin bu son dönemde okuma yazma oranında hızlı bir artış oldu. 1953'ten sonra Kiril alfabesini kabul eden Döngenler genellikle kendi dillerini, Rusça'yı ve yaşadıkları ülkenin millî dilini bilmektedirler. Kırgızistan'ın başşehri Bişkek'teki Döngen Pedagoji Enstitüsü ile Kırgız Bilimler Akademisi'ndeki Döngen Bölümü'nde Döngenler'in dili ve diğer özellikleri üzerine araştırmalar yapılmaktadır.

Sünnî müslüman olan Döngenler daha ziyade Hanefî mezhebine mensuptur-

lar. 1917 Sovyet İhtilâli'nden önce sadece Karakunduz yerleşim merkezinde kırk yedi cami ve mescid bulunuyordu. Daha sonra bunların çoğu kapatıldı. Kazakistan ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra din hürriyetinin tanınması üzerine yeni cami ve mescidlerin açılmasına başlandı. Eski Döngen camileri genellikle çivi kullanılmadan Çin mimari özelliğinde inşa edilmiştir.

Döngenler'in kültür yapılarında hâlâ Çin geleneklerinin etkisi sürmekte olup günlük hayatları Çinliler'den farklı değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

E. D. Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, Baltimore 1954, s. 141-142; G. Wheeler, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London 1964, s. 15-16; A. Bennigsen — C. Lemereier Quelquejay, *L'Islam en Union Soviétique*, Paris 1968, s. 140; S. R. — K. Dyer, "Dungans (Soviet Union)", *Muslim Peoples*, I, 239-244; a.mlf., "Muslim Life in Soviet Russia: The Case of the Dungans", *JIMMA*, III/1 (1981), s. 42-54; Shirin Akiner, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London 1986, s. 351-356; Celâleddin Wang-Zin-Shan, "Çinde İslâmiyet", *İTED*, II/2-4 (1960), s. 157-188; M. Hartmann, "Çin", *İA*, III, 414.

CEMİL HEE-SOO

DÖNME

Osmanlı tebaasından olup dinî ve siyasî ideallerine daha rahat ulaşabilmek için İslâm'ı kabul etmiş görünen bir yahudi cemaati.

Türkçe dönmek fiilinden gelen dönme kelimesi terim olarak genellikle "din değiştiren, müslüman olan, ihtidâ eden" anlamında, özellikle de XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresinde yaşayan yahudilerden, dinî ve siyasî düşüncelerle asıl dinlerini gizleyip kendilerini müslüman olmuş gösteren, müslüman ismi alan ve müslümanların kıyafetlerini benimseyen cemaat mensupları için kullanılmaktadır. Bu yahudi cemaati Arapça'da ve Batı dillerinde de çoğunlukla aynı kelime ile (dönmeh, doenmeh) ifade edilmekte, ayrıca bunlara **avdetî** ve önderleri Sabatay Sevi'nin adına nisbetle **Sabataistler** de denmektedir. İslâm kültür tarihinde başka bir dinden Müslümanlığa geçenlere umumiyetle **mühtedî** denildiği, gerçekte müslüman değilken çeşitli mülâhazalarla kendisini müslüman gibi gösterenlere de **münafık** adı verildiği halde yalnız bu yahudi zümresi dönme-dönmeler ismiyle anılmıştır.

Dönme hareketinin temelinde, Osmanlı Devleti'ne sığınmış İzmirli bir yahudi ailesinden olup öğrenimi sırasında özellikle **kabala***nın etkisinde kalarak "Tanrı kralığının kurucusu" sıfatıyla yahudi milletini tekrar Kudüs'te toplama, Süleyman Mâbedi'ni ihya etme ve bütün insanları kurtuluşa erdirmeye hayalleriyle kendisini kurtarıcı (mesîh) ilân eden Sabatay Sevi'nin bu idealini gerçekleştirmek için görünüşte müslüman olmanın kendisine sağlayacağı imkânlardan faydalanma düşüncesi vardır. Roma İmparatorluğu'nun yahudi bağımsızlığına son vermesi üzerine (m.s. 70) ortaya çıkan ve tarih boyunca çeşitli yerlerde ve zamanlarda tekrarlanan mesîhî hareket, XVII. yüzyılda Sabatay Sevi ile yeni bir nitelik ve hız kazanmıştır.

Biri Zohar'daki bir işarete uyarak 1648'de, diğeri hristiyan mistiklerine göre kurtarıcının geleceği tarih olan 1666'da olmak üzere iki defa mesîhliğini ilân eden Sabatay Sevi bu hareketiyle bir yandan taraftar toplarken öte yandan hem bazı yahudilerin hem de müslümanların tepkisini üzerine çekmiştir. Osmanlı yönetimi genellikle yahudilerin kendi iç meselelerine müdahale etmemekle birlikte şikâyetlerin artması üzerine iki defa sorguya çekilen sahte mesîh ilkinde hapis ve sürgünle cezalandırılmış, İstanbul'da divan huzurunda yapılan ikinci sorgulamasında ise basit bir haham olduğunu, sadece yahudileri aldatmak için bu yola başvurduğunu ileri sürmüştür. Bu arada kendisi gibi bir dönme olan saray hekimi Hayâtîzâde'nin (Moché ben Raphael Abravanel) tavsiyesine uyarak müslüman olduğunu açıklamış ve Mehmed adını almıştır (bk. SABATAY SEVİ).

Sabatay Sevi'nin din değiştirmesi, ona bağlı olanlarca "Sabatay'ın peygambere" sayılan Gazzeli Nathan tarafından, yahudiler dışındaki milletlere de mesîhliğini kabul ettirmek için uygun bir yol olarak açıklandı; bu şekilde söz konusu olay tarihî ve dinî görevin bir parçası, Filistin'de Tanrı kralığını kurma yolunda atılması gereken bir adım olarak değerlendirildi. Sabatay'ın taraftarlarından bazıları yahudi olarak kalma-ya devam ederken çoğunluk onun yolunu takip ederek gerçekte yahudi kalmakla birlikte görünüşte müslüman oldular ve böylece dönmeler zümresi teşekkül etti.

Sabatay Sevi'nin ölümü taraftarlarıncaya "beden değişikliği" olarak yorumlanmıştır. Buna göre Sabatay ölmemiş, ru-

hu eşi Âişe'nin kardeşi Yâkub'da ortaya çıkmıştır. Bu inanç cemaatin yeni bir lider seçmesini kolaylaştırmış ve Yâkub (Çelebi) dönmelerin lideri olmuştur. Cemaat onun başkanlığında Selânik'te toplanarak Sabatay Sevi'nin sözde müslüman olduktan sonra benimsediği metodu devam ettirmeyi kararlaştırmış ve bunun için bazı esaslar tesbit etmiştir. Buna göre her kabile reisi ögle ve ikindi namazlarını çarşı ve pazar yerlerinde kalabalıkla birlikte kılacak, hac mevsiminde malî durumu iyi olan üç beş kişi hacca gidecek, mevlid merasimlerinde cami ve tekkeler Mehmed Efendi'nin (Sabatay Sevi) cemaatiyle dolacak ve cenaze törenlerinde Selânik caddelerini titreten tekbirler getirilecektir.

Bu ilkelerle amaçlanan husus, müslüman Türkler'in dönme cemaati hakkındaki menfi kanaatlerini gidermektir. Ancak dönmelerin bir kısmı, Yâkub Çelebi'nin (Josef Queride) Türk âdetlerine fazla bağlılık gösterilmesi yönündeki görüşlerine karşı çıkmış, böylece aralarında ihtilâf baş göstermiş, sonuçta cemaat 1689 yılında ikiye ayrılmış, 1720'de ise yeni bir bölünmeyle üç grup oluşmuştur. Bu gruplar, cemaat liderlerinin adlarına veya özel görüşlerine göre Yâkubîler, Karakaşlar ve Kapancılar adını almıştır. Her grup Sabatay Sevi'nin telkinlerine bağlı kalmakla birlikte anlayış ve uygulamada, yorum ve tevillerde farklı bir yol takip etmiştir.

Yâkubîler (Hamdi Beyler). Yâkub Çelebi'ye nisbetle Yâkubîler, Selânik belediye başkanlığı yapmış olan Hamdi Bey'e nisbetle de Hamdi Beyler adıyla anılan grup, müslüman Türkler gibi ibadet etmeleri ve onların âdetlerini benimsemeleri, muhafazakâr olmaları, memuriyeti tercih etmeleri ve kendilerine has kıyafetleriyle diğerlerinden ayrılıyorlardı. Bunlar çocuklarına evleninceye kadar cemaatin sırlarını öğretmezler, kadınlara mirastan eşit pay verir ve İslâmî usule göre sünnet olurlar. Cumartesi ateş tutmak hariç yahudi ibadet ve âyinlerine bağlıdırlar. Âyin dili olarak İbrânice ve İspanyolca'yı kullanmışlardır. Memuriyet hayatını tercih ettikleri için medrese eğitime önem vermişlerdir; içlerinden İslâmî ilimlerde uzman olanlar bile yetişmiştir. Daha sonra cemaatin çocuklarını yetiştirmek üzere Selimiye Mektebi'ni açmışlardır.

Karakaşlar (Müminler, Onyollular, Osman Baba Partisi). Yâkub Çelebi'nin, İslâmiyet'in zâhirî hükümlerinin yerine getirilmesiy-